

tioni mandavit Nicolai successor Hadrianus II. (186). Ut vero magis pateat, quo animi vigore SS. pontifex Nicolaus restiterit nefario Lotharii ausui, non abnuimus gravissima eius verba describere ex epistola, quam ad episcopos Lotharii ditioni obnoxios scripsit, ut eos fortes redderet in oppositione adultero regi facienda: « Quapropter, inquit, obsecro vos per adventum » D. N. I. C. ante cuius conspectum vel pro legitimis certaminibus coronam, vel pro desidia, quod absit, poenam percipietis: » ut tandem aliquando recogitatis ministerium, quod accepistis, » proiciatis desidiam, pellatis a vobis servilem timorem, resumatis episcopalem libertatem, corripatis speculatorum et » pastorum officium, et precando, obsecrando, suadendo, modo » caduca huius mundi prospera exponendo, modo in aeternum » mansura gaudia praedicando, iam nominatum regem (Lotharium) frequentius adeatis, et tam ex auctoritate Dei, quam » etiam ex nostri apostolatus iniuncta vobis praeceptione, quousque, si non obedierit, hanc, quam nunc habet, *adulteram mulierem* proiciens, finitivam permansioramque demus super » eum sententiam...Eruite hunc virum, qui ducitur ad mortem, » qui trahitur ad interitum, liberare ne cessetis. Clamate, quasi » tuba, exaltate voces vestras et annuntiate illi scelera sua, » quibus peccat, et peccare facit Israel. Quod si ille non audierit, ipse in iniquitate sua morietur, sanguis eius super » caput eius erit: vos autem animas vestras liberabitis (187). »

Iste ne erit pontifex, qui Lothario polygamiam indulserit? Praeterea non de polygamia directe agebatur, sed potius de indissolubilitate coniugii: quum rex non iam duas simul uxores habere contenderet, sed potius divortio facto cum priori uxore, et quidem legitimo, ut ipse autumabat, alteram duxerat; prout passim fit apud protestantes, et penes gubernia illa, in quibus obtinent matrimonia mere civilia per legem sancita: neque tamen pontifex passus est Waldradam uxorem vocari.

Quum vero duo haec facta vel sola sint vel praecipua saltem,

(186) Cf. Natal. Alexandr. Diss. IX. in Hist. Eccles. saec. IX. et X.

(187) Epist. Nicolai 52. tom. III. *Concil. Galliae* pag. 269 seqq.

quae in favorem polygamiae simultaneae inter christianos afferri consueverint, alia minoris momenti non persequar, quae aut ad rem non faciunt, aut fabulosa omnino sunt (188), nec seriam disquisitionem exposcunt. Liceat ergo concludere unitatem ita esse christiani matrimonii proprietatem, ut polygamia simultanea prorsus excludatur.

CAPUT II.

De polygamia successiva.

ARTICULUS I.—Ecclesiae doctrina ac disciplina circa bigamiam, seu secundas nuptias, exponitur et vindicatur.

In hoc argumento operae pretium est sedulo Ecclesiae doctrinam a disciplina secernere, quae diversis aetatibus obtinuit in ecclesia sive Graeca sive Latina.

Doctrina catholica semper haec fuit, validas licitasque esse secundas et posteriores nuptias. Contra vero non pauci haeretici antiquiores secundas nuptias, multo vero magis posteriores, defuncto priore coniuge, tanquam illicitas ac nullo modo ferendas improbarunt et execrati sunt. Hunc errorem sub cuiusdam perfectionis obtentu professi sunt Montanistae; cujus rei monumentum extat ineluctabile in variis Tertuliani libris, praesertim vero in libro *De monogamia*. Quemadmodum vero in aliis erroribus sic et in isto Montanistas Novatiani imitati sunt. Hos omnes Ecclesia catholica damnavit.

Licet autem Ecclesia eiusmodi errorem proscripserit, attamen minus semper propensam se exhibuit erga nuptias successivas, praesertim tertias et posteriores. Dum proinde magno prosequabatur honore nuptias primas, benedictione, coronatione, aliisque eiusmodi ritibus, caeteras contra hisce significationibus honoris

(188) Cuiusmodi sunt censenda, quae ex Io. Bodino refert I. A. Fabricius op. et loc. cit.

sanctitatisque privavit, uti alias exposuimus (1); ast nunquam eas omnino prohibuit; praesertim Ecclesia Latina.

Verum severiorem iugiter hac in re se exhibuit Ecclesia Graeca. Nam tertias, praesertim vero quartas nuptias improbat; non quod senserit eas omnino ac absolute illicitas, sed in detestationem incontinentiae, quam prae se ferre videbantur, qui priori, multo vero magis qui secunda, aut tertia uxore vita functa aliam ducerent.

Quoad vetustiores nonnullos Patres fatendum est interdum eos durius nimis locutos fuisse, ac benigna interpretatione emolliendas eorum locutiones esse.

His vix leviter generatim delibatis, distinctis articulis agemus primo de secundis nuptiis, deinde de ulterioribus ad vindicandam Ecclesiae catholicae doctrinam, atque eiusdem disciplinam potissimum adversus Graecos schismaticos.

Ecclesiam constanter praetulisse viduitatem iteratis nuptiis explorata res est. Ex omnibus enim eius actis, ex scriptis Patrum et monumentis ecclesiasticis id luculenter patet. Siquidem ex iis constat, vel a suis incunabilis magno honore Ecclesiam fuisse prosecutam eas, quae vere *viduae* fuissent ac *desolatae*, ut loquitur Apostolus (2). Eas episcoporum ac presbyterorum providentiae committebat, ut curam ipsarum susciperent; admittebat ad votum castitatis; in peculiare collegium cooptabat; instruendis iunioribus in rebus fidei, iisque praeparandis ad baptismum praeficiebat: alebat publicis fidelium oblationibus; in coetum diaconissarum praestantissimas ex iis deligebat; peculiari etiam habitu donabat, quo a reliquis distinguerentur (3). Talis semper extitit Ecclesiae spiritus, quae uti virginitatem coniugio, sic viduitatem praetulit secundis nuptiis, quia quaecumque

(1) Lib. I. sect. I. cap. IV. art. II.

(2) I. Timoth. V. 3.

(3) Cf. Alph. Salmeronius *Dissert. in epist. D. Pauli*. Opp. tom XV. Colon. Agripp. 1604. Diss. XIV. in I. ad Tim. V. qui haec fuse prosequitur suisque documentis confirmat.

amore castitatis viduitatem servant, eae magis idoneae sunt ad obsecrandum Dominum et ad instandum obsecrationibus et orationibus nocte ac die, curis seculi abiectis (4).

Non eo tamen Ecclesia progressa est, ut secundas nuptias tanquam illegitimas proscriberet. Novit enim dictum ab Apostolo « Mulier alligata est legi quanto tempore vir eius vivit, » quod si dormierit vir eius, liberata est: cui vult nubat: tantum in Domino (5). » Quinimo ulterius progrediens Apostolus viduas, quae interiori spiritu destitutae in periculo versantur a recto tramite declinandi, ad iterandas potius nuptias hortatur dicens: « Volo ergo iuniores nubere, filios procreare, matres » familias esse, nullam occasionem dare adversario maledicti » gratia (6), » nempe ex indulgentia erga ipsarum infirmitatem; cum per se, ut alibi scribit: « Beatior erit si sic permanserit » secundum meum consilium (7). » Quo satis ostendit se non damnare secundas nuptias, etsi eisdem praeferat uti perfectiorem statum viduitatis, quandiu is melius conferat ad animae salutem: quod si aliquis hoc institutum sectando in periculum incurrat incontinentiae, ei alias nuptias concedit.

Talis iugiter fuit Ecclesiae spiritus, quae etsi summopere illos commendaverit, qui castitatis amore in viduitate permanent, tamen eos nunquam reprobavit, qui ex propriae infirmitatis experimento aut alia de causa vellent se iterum matrimonio coniungere.

Cuius assertionis vadem damus scriptorem antiquissimum, Hermam, virum apostolicum, qui aperte profitetur eum, qui iterum nubat, non peccare dicens: « Qui nubat (post viduitatem)... » non peccat (8): » Sic etiam Clemens Alex. scribit: « Aposto-

(4) De hoc argumento S. Augustinus integrum librum scripsit *De bono viduitatis*; et ante ipsum S. Ambrosius librum *De viduis*, ut de reliquis taceam.

(5) I. Cor. VII. 39.

(6) I. Tim. V. 14.

(7) I. Cor. VII. 40.

(8) In *Pastore* lib. II. mandat IV. n. 4. cuius verba superius integra dedimus. Atque hic est locus ad quem alludit Tertullianus Montanista lib. *De pudicitia* c. X cum scriberet: » Sed cederem tibi, si scriptura Pastoris, quae » sola moechos amat, divino instrumento meruisset incidi, si non ab omni con-

» lus propter intemperantiam et ustionem, ex venia secundum
 » concedit matrimonium : nam hic quoque *non peccat* quidem ex
 » testamento, non est enim a lege prohibitus; non implet autem
 » summam illam vitae *perfectionem*, quae agitur ex evangelio (9). »
 Etiam Origenes, quamvis secundis nuptiis se aversum patefa-
 ciat, attamen minime eas absolute damnat, immo solum feliciter
deceptum eum censet, qui ideo ab iterandis nuptiis se abstinet,
 quod eas damnabiles existimaverit. Scribit enim : « Sunt alii, qui
 » ad secundas convolare nuptias nolunt, quod eas damnabiles
 » putent... ei quae unicas nuptias contraxit, arbitror conduci-
 » bilius esse *decipi* et putare bigamiam damnandam, et poenis
 » aeternis esse afficiendam, ut ipsa a secundis nuptiis absteineat
 » et puritati studeat, *quam rei veritatem agnoscere et bigamem*
 » *feri* (10). » Igitur iuxta rei veritatem secundae nuptiae illegi-
 timae non sunt, nec peccat, qui eas init, Origene auctore.

Neque ab hac sententia discesserunt posteriores Patres. Nam
 S. Basilius expresse canonem hunc num. XLI, edidit : « Quae
 » in viduitate habet sui potestatem, una cum viro habitare po-
 » test sine reprehensione, si nemo est, qui coniugium divellat,
 » cum Apostolus dicat : *Si mortuus fuerit maritus, libera est,*
 » *ut nubat, cui velit, tantum in Domino* (11). » S. Gre-
 » gorius Nazianzenus Novatum seu Novatianum infensum
 secundis nuptiis ita refellit : « An ne iuvenibus quidem
 » viduis, propter aetatis lubricum, ineundi matrimonii potesta-
 » tem facis ? At Paulus hoc facere minime dubitavit... At haec
 » minime post baptismum, inquis. Quo argumento id confirmas ?
 » Aut rem ita se habere proba, aut si id nequis, ne condemnes.

» cilio ecclesiarum etiam vestrarum inter apocrypha et falsa iudicaretur,
 » adultera et ipsa, et inde patrona sociorum ; a qua et alias initiaris. » Nempe
 Psychicus id est catholicus, qui iuxta Tertullianum Montanistam ex libro Pas-
 toris duo discit secundam poenitentiam et secundas nuptias

(9) Lib. III. Stromat. edit. Sylburgi, Paris 1644, pag. 461.

(10) Homil. XCIX. In Ierem. n. 4. et De la Rue, tom. 12, p. 566 seq.

(11) Epist. XCIX ed. Maur. tom. III. p. 208.

» Quod si res dubia est, vincat humanitas et facilitas (12). »
 Nec aliter docet S. Io Chrysostomus, qui exponens Apostoli
 verba : *Mulier alligata est legi*, haec habet : « Quae vero est
 » libera, siquidem voluerit secundo nubere, non simpliciter
 » neque temere hoc facit, sed cum legibus, quae sunt a Paulo po-
 » sitae (13). » Sic etiam S. Epiphanius inter falsa Catharorum
 seu Novatianorum dogmata et hoc recenset : « Si quis post bap-
 » tismum secundam uxorem duxerit, ab illis non amplius ad-
 » mittitur. Quod quidem *plane stolidum* est (14). » Quem deinde
 errorem simul cum reliquis eiusdem sectae erroribus postea
 refellit. Theodoretus pariter expendens citata Apostoli verba 1.
 Cor. VII. « Notandum est, subdit, quod non beatam, sed *bea-*
 » *tiorem* eam dicat (viduam), quae se continet; ita docens quod
 » non beatitudine sit omnino destituta, quae secundum etiam
 » matrimonium amplectitur (15). » Theodorus Studita Ecclesiae
 doctrinam hac super re exponens scribit : « Digamia ergo per-
 » missa haud dubie hic fuit a S. Apostolo, et per ipsum a Christo.
 » Verum haec lex non est... sed indulgentia (16); » et alibi
 idem inculcat.

Et haec de Patribus Graecis; quod vero attinet ad Latinos
 Patres clarius adhuc ex iis Ecclesiae sensus patet. Etenim vel
 ipse Tertullianus adhuc catholicus sic ex communi sententia
 loquitur : « Apostolus de viduis quidem et innuptis, ut ita per-
 » maneant suadet, cum dicit : *Cupio autem omnes meo exemplo*
 » *perseverare* : de nubendo vero in Domino, cum dicit ; *tantum*
 » *in Domino* iam non suadet, sed exerte iubet (17). » Nempe

(12) Orat. XXXIX, in *Sancta lumina* ed. Paris. 1650. tom. I. pag. 686. No-
 tandum porro est plerumque scriptores Graecos Novatum ac Novatianum inter
 se confundere, ut patet etiam ex Eusebio, Epiphano aliisque passim.

(13) Hom. *De libello repudii* ed. Maur. opp. tom. III. p. 208.

(14) *Haeres. LIX.* n. 5. ed. Petav.

(15) *Haeret. fabul.* lib. V. c. 26. quod totum est de hoc argumento adversus
 Novatianos.

(16) Edit. Sirmundi Paris. 1696. tom. V. *Theod. Studitae epist.* lib. 7. ep. 50
 p. 555.

(17) Lib. II. *ad uxorem.* c. 7. ed. Rigalt.

liberum esse cuique supponit secundas inire nuptias, at simul docet ex Apostoli praecepto eas, si ineantur, debere *in Domino*, iniri, scilicet cum fideli se iungere debere, qui iterum nubunt.

S. Ambrosius aperte scribit : « Non prohibemus secundas nuptias, sed non probamus saepe repetitas (18). » Item S. Hieronymus, qui prae caeteris duriuscule de secundis et ulterioribus nuptiis interdum scripsisse visus est, tamen eas licite iniri aperte professus est, cum ait : « Quid igitur? Damnamus » secunda matrimonia? Minime, sed prima laudamus. Abiicimus de Ecclesia digamos? Absit, sed monogamos ad continentiam provocamus (19). »

Demum S. Augustinus : « Ne arbitreris, inquit, secundas nuptias crimen esse, vel quascumque nuptias, cum sint nuptiae, » malum esse (20). »

Verum quod magis ad rem nostram facit est doctrina, quam in conciliis Ecclesia professa est, ex qua discimus uti legitimas secundas nuptias iugiter habitas fuisse, et damnatos fuisse, qui id negarent.

Sane concilium Oecumenicum Nicaenum ita constituit : « De » his, qui se nominant Catharos, id est mundos, si aliquando » venerint ad Ecclesiam catholicam... Haec prae omnibus eos » scriptis convenit profiteri, quod catholicae et apostolicae Ecclesiae dogmata suscipiant et sequantur, id est, et bigamis se » communicare (21). »

Concilium vero Laodicenum, quamvis nonnullis poenitentia- libus operibus bigamos subiiciat ob incontinentiae labem, quam praeseferre videntur, qui nuptias iterant, tamen prolegitime coniunctis eos habet, dum in can. I. edicit : « De his, qui *secundum ecclesiasticam regulam libere ac legitime* secundis nuptiis iuncti sunt... oportet, ut parvo tempore transacto, » vacent orationibus et ieiuniis; quibus etiam, iuxta indulgen-

(18) Lib. *De viduis* cap. XI. opp. ed. Maur. tom. I. p. 205.

(19) Epist. CXXII. ad Ageruchiam. n. 9. ed. Vallars. tom. I. col. 901.

(20) In lib. *De Bono viduitat.* cap. XI. n. 14. Opp. ed. Maur. tom. VI.

(21) Can. VIII. ex vers. Dionys. Exigui apud Harduin. *Acta concil.* tom. I. col. 326 seq.

» tiam, communionem reddi decrevimus (22), » ducere igitur libere ac legitime secundam uxorem, priore defuncta, est secundum ecclesiasticam regulam; tantum abest, ut secundas nuptias aliquando Ecclesia interdixerit.

Ex his documentis patet, quid de secundis nuptiis senserit Ecclesia : eas nempe nunquam in se reprobavit aut interdixit; sed si aliquando eas reprehendit, ita se gessit, potius ut ad perfectionem fideles provocaret, partim ex eo quod bigami praeter severiorem christiani instituti spiritum, intemperantiae indulgere viderentur, partim ob incommoda, quae provenire ex iteratis nuptiis in privatis familiis consueverunt, scilicet zelotypia et discordia praesertim filiorum, qui ex primis eorumque, qui ex secundis nuptiis sunt procreati. Caeterum, ut diximus, eas nunquam in se et absolute Ecclesia improbavit (23).

Et haec quidem de Ecclesiae utriusque orientalis et occidentalis sensu ac mente dixisse sufficiat : at quod attinet ad privatos quosdam scriptores aut etiam Patres, fatendum est nonnullos hac in re modum excessisse ac durius locutos esse.

Ne tamen eos sine examine ex communi praeiudicio damnemus, praestat eorum effata perpendere : fortasse enim ita emolliari possunt ac debent, ut licet prima fronte ab Ecclesiae sensu discordare videantur, penitus inspecta catholicum sensum fundunt.

Primo itaque Athenagoras exponens veterum christianorum mores « *Demonstratione et disciplina* actionum res nostrae, inquit, continentur, ut quisque vel qualis natus est, maneat, vel unicis in nuptiis. Secundae enim *decorum adulterium*... Qui se ipse prima uxore spoliatur, etiamsi mortua sit, occulta quadam ratione est adulter; tum quod manum Dei transgrediatur, (nam initio Deus unum hominem finxit ac unam mulierem), tum quod carnis cum carne coniunctionem quodam veluti vinculo ad commiscendum genus colligatam dissolvat (24). » Nonnulla tamen in hunc locum animadvertenda sunt, ac 1. quod Athenagoras

(22) Ibid. col. 781. ex vers. Dionysii. Exigui.

(23) Cf. Chardon. *Histoire des sacrem.* tom. VI. *Du mariage* ch. IV. art. 1.

(24) In Legat. pro Christ. n. 35. edit. Maran.

loquatur iuxta communem ac receptam passim tunc temporis disciplinam, iuxta quam secundae nuptiae vix, aut raro frequentabantur ob magnum pretium, in quo monogamia habebatur, adeo ut secundae nuptiae quodam dedecore notatae viderentur; 2. quod non absolute secundas nuptias vocet *adulterium*, sed eas quodam temperamento ob quandam cum adulterio similitudinem, dicat *decorum et occultum* adulterium. Quod si existimasset secundas nuptias vere vetitas, eas presse adulterium dixisset, illudque *indecorum prorsus ac manifestum* vocasset, prout dicitur de polygamia simultanea, adeoque ex hoc ipso textu patet nuptias secundas permissas fuisse, nec posse per sese damnari: attamen eos, qui secundas nuptias ineunt, Athenagoras improbat, quod ipsi discedant ab ea matrimonii ratione, quam Deus ab initio instituerat, dum unicam Adae uxorem condidit, et quod prioris vinculi obliti videantur. Nulla igitur sufficienti ratione Tillemontius suspicatus est Athenagoram hac de causa Montanistica labe infectum (25). Quin potius innuit saltem indirecte veram Ecclesiae doctrinam (26).

S. Irenaeus pariter secundas et posteriores nuptias reprobasse visus est, dum scribit: «Samaritanae illi praevariatrici, quae in uno viro non mansit, sed fornicata est in multis nuptiis (27).» Ast res est maxime incerta, cum iuxta nonnullos Patres et interpretes quinque priores viri fuerint legitimi (28), iuxta alios vero adulteri, seu fornicarii, ita ut illa in meretricio quaestu ac libidine vixerit, seu ab illis repudiata fuerit (29). Quapropter ideo S. Irenaeus scripsit fornicatam Samaritanam in multis nuptiis, non quod censuerit illegitimas generatim esse secundas et posteriores nuptias, sed quod illegitimas ac fornicarias existimaverit nominatim fuisse, quas illa inierat (30).

(25) *Mémoires pour servir à l'hist. Eccles.* tom. II *Persecut. sous l'empereur Marc Aurel.* art. VIII. p. 325.

(26) Cf. Maran. in not. ad. h. loc.

(27) Lib. III. *Cont. haeres.* cap. XVII. ed. Massueti alias XIX. n. 2.

(28) Cf. Toletum in h. loc.

(29) Cf. Maldonat. et Calmet.

(30) Atque ita exponit haec S. Irenaei verba Fevardentius dicens annot. in

Sic etiam quasi improbantis uti illegitimas secundas nuptias Iustini effatum solet in medium afferri: «Quemadmodum etiam » qui ex lege humana digamiam ineunt, peccatores sunt apud nostrum Magistrum, ita et qui mulierem adspiciunt, ut eam » concupiscant (31).» Ast si orationis seriem expendamus, patebit S. Martyrem haud damnasse secundas nuptias, quas *successivas* dicimus, sed vel eas vituperasse, quae non soluto priore vinculo contrahuntur, ut vult Maranus (32); vel eas nuptias damnasse, quas uxore secundum leges dimissa, quis contraheret cum altera foemina, ut alii contendunt (33); seu denique dam-

hunc loc. « Non secundas vel tertias damnat nuptias; sed multorum adulteriorum ream Samaritidem intelligit. » Neque ab hoc sensu abludit Grabius. Et sane quomodo potuisset S. Irenaeus damnare in Samaritana polygamiam successivam ante promulgationem legis evangelicae, cum in veteri Test. concederetur viris etiam polygamia simultanea?

(31) *Apolog.* I. n. 15.

(32) In hunc locum nota d.

(33) Uti ex protestantibus tenent Thirbius et Ritterus in notis ed. novae opp. S. Iustini ab Otto adornatae Ienae 1847. in 8 tomi I. pag. 58. ubi legitur: « *διγαμία*. Hac voce Maranus opinatus est nuptias a Iustino vituperari, quae non soluto priore vinculo contrahuntur, (theologi *polygamiam simultaneam* vocant). Braunius secundum contendit matrimonium (*τους δεύτερους γάμους* scil. *bigamiam successivam*) improbari; Thirbius et Ritterus melius intellexerunt secundas nuptias *post divortia* contractas, nec vetitas legibus humanis. Hic enim (animadv. in primam S. Iustini m. apolog. p. 14. seq.) : « Non inquit, negamus S. Iustinum improbasse secunda matrimonia successiva, quae mortua altera parte ineuntur, quemadmodum plerique veteres Ecclesiae Patres fecere; verum ex eo non sequitur scriptorem hoc loco prae oculis habuisse et nomine *peccati* notasse: nam improbare aliquid et pro peccato habere plurimum inter se differunt. Notum est Patres voce *διγαμία* triplici significatione uti, et primum quidem, cum quis binas habeat uxores; deinde cum quis matrimonio prioris coniugis morte sublato ad secundas nuptias transierit, denique tertio loco, si quis uxore secundum leges dimissa aliam duxerit. Tantum de tertii matrimonii genere hoc loco Iustinum agere ex eo patet, quod in praecedenti oratione ex verbis Christi ad moechiam spectantia duo notaverat atque edixerat, primum si quis adspexerit mulierem ad concupiscendam eam, iam eam moechatum esse in corde suo, et si quis dimissam ab alio uxorem duxisset. Duo haecce genera repetit hoc addens: secundum doctrinam christianam alterum quoque hoc adulterium esse, quamvis leges humanae soluto inter vivos matrimonio ad aliud procedere permittant. »

nasse polygamiam *simultaneam*. Sane adduxerat Iustinus immediate ante Christi verba ex Matth. XIX, 12. *Qui ducit repudiatam ab altero viro, moechatur*, ubi de secundis nuptiis nulla est mentio.

Quod vero attinet ad Minucium Felicem, quem pariter adversantem secundis nuptiis plures perhibent, nobis videntur non solido niti fundamento qui id affirmant. Duo sunt loca, quae ex eo in hanc sententiam proferuntur, quorum prior ita se habet: « Alia sacra coronat univira, alia multivira; et magna religione » conquiritur, quae plura possit adulteria numerare (34). » Posterior vero sic est: « Nos pudorem non facie, sed mente praestamus. Unius matrimonii vinculo *libenter* inhaeremus. Cupiditate » procreandi, aut unam scimus aut nullam (35). » Verum ex primis verbis nullum potest argumentum colligi, quo reprobata a christianis fuisse secundas nuptias evincatur; nec enim ea ad christianos referuntur, sed ad ethnicos, quorum interlocutor suggillat mores ac supersticiosos ritus. Illa praeterea *multivira* potest esse, quae iuxta leges Romanas pluribus nupserit maritis post divortium; nam polygamia simultanea legibus illis non permittebatur, ut vidimus. Hinc recte ea traducitur uti adultera ob illicitas eius coniunctiones, immo illegitimas et nullas iure divino. Ex altero autem textu patet singularis christianorum amor erga continentiam, ac recepta consuetudo abstinendi a secundis nuptiis defuncto alterutro coniuge, ut paulo ante animadvertimus: at quod fornicariae haberentur secundae nuptiae, id a Minucio non dicitur.

Postrema haec animadversio iuvat, ut recte mentem assequamur plurium veterum, qui adduci solent veluti digamiae adversarii, qui tamen digamiam non improbant, sed solummodo institutum et consuetudinem primorum christianorum laudant, qui ut plurimum post interitum alterutrius coniugis in castitate seu viduitate manebant, quin aliis nuptiis se implicarent.

Ita exponenda sunt verba Theophili Antiocheni, qui ait:

(34) In *Octavio* n. 24. apud Galland. *Bibl.* pp. tom. II. p. 594.

(35) *Ibid.* n. 31. p. 599.

« Apud quos (christianos) adest temperantia, continentia colitur, unicum matrimonium (*μονογαμία*) servatur, castimonia, » custoditur (36); » quibus commendatur quidem monogamia, usus communiter receptus servandae castimoniae adstruitur, sed non ideo secundae nuptiae uti vetitae proscribuntur.

De mente Clementis Alexandr. S. Basilii, S. Gregorii Nazianzeni, S. Io. Chrysostomi, S. Hieronymi, quin eorum testimonia singillatim persequamur, ex iis, quae paulo ante adduximus satis constat. Nam isti omnes in eo conveniunt, ut professionem continentiae post viduitatem extollant, quemadmodum virginitatis seu caelibatus statum statui coniugali anteponunt. Haec constans est sentiendi et scribendi ratio apud Patres: alterum alteri statum ceu perfectiorem minus perfecto praeferunt, at non ideo damnant velut peccatum alteram professionem. In secundis praeterea nuptiis, cum peculiaris ratio ad eas cohonestandas non intercedit, deprehendunt, ut alias adnotavimus, quoddam intemperantiae aut incontinentiae indicium, et hac de causa eas interdum carpunt, idque ex amore, quo iuxta Christi et apostolorum spiritum erga castitatem et continentiam ferebantur.

Neque ab istorum censu Origenem ipsum excludimus, cuius etiam verba dedimus. Nam licet is quandoque ita locutus esse videatur, ac si secundae nuptiae a regno Dei excluderent, tamen in eo ipso contextu ea continet, quae sinceram doctrinam prae se ferunt: Sic enim scribit: « Bonum est et primum (matrimonium), si qua potest virginitatis gratiam possidere. Si autem » hoc non potuerit, sed evenerit ei ut perdat virum, vidua per » severet. Quod quidem non solum post mortem viri, sed etiam » cum ille vivit, debet habere in animo, ut etiam si non venerit » voluntas ipsius et propositum, a Domino coronetur et dicat: » Hoc voveo atque promitto, si mihi humanum aliquid, quod » non opto, contigerit, nihil aliud faciam, quam incontaminata

(36) Lib. III, ad. Autolyc: § 16. *Bibl.* pp. Gallandii tom. II. pag. 128.